

БИЛО И КЛЕПАЛО У ЕГИПАТСКИМ И ПАЛЕСТИНСКИМ МАНАСТИРИМА СТАРЕ ЦРКВЕ¹

Проф. Ст. Станојевић у својој расправи „Била, клепала и звона код нас“² наводи да су било и клепало у средњовековној Србији уведени под утицајем Византије, где су били у употреби још од старих времена.³ Сматрам да неће бити без интереса ако, као прилог и допуну цитираном месту у расправи проф. Станојевића, изложим почетке употребе била и клепала у египатским и палестинским манастирима старе цркве, где су ови инструменти поникли и одакле су се у току времена раширила по хришћанском Истоку.

О клепалу имамо у изворима за историју старе цркве само случајних података, и то у врло ограниченом броју, а ови подаци сачувани су нам у житијима монаха. Малена грађа не даје нам могућности да створимо себи потпуну и подробну слику о постанку и развоју употребе овог инструмента при богослужењима.

Употреба посебног инструмента за давње знака за богослужбене и молитвене скупове монаха спомиње се први пут код египатских манастира, који су припадали организацији св. Пахомија Великог. Према трећем (*cumque audierit vocem tubae ad collectam vocantis*), петом (*sin autem nocte signum insonuerit*) и деветом (*quando ad collectam tubae clangor increpauerit*) правилу св. Пахомија Вел., даван је знак за почетак скупа трубом (*tuba*).

О употреби пак била и клепала као посебног знака за почетак богослужбених и молитвених скупова⁴ код египатских монаха нала-

¹ *Богословље*, VIII, 1934, 302-307.

² Глас. Српске Краљевске Академије CLIII други разред 77 (1933) 41-50.

³ *Op. cit.* стр. 42.

⁴ Св. Василије Велики у својим монашким правилима *reg. fus.* 37 Migne, P. gr. 31, 1012/3 и 1016 спомиње већ седам *horae canonicae*, које су касније биле у богослужбеној пракси источних манастира, наиме *ὄρθρος*, *horae III, VI, IX*, вече, почетак ноћи и поноћ. Према Калиникову житију св. Хипатија из друге половине V века, св. Хипатије *ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ ὑπὲρ μίαν ἡσθιεν, ἐγκλείων ἑαυτὸν καὶ ψάλλον καὶ εὐχόμενος ὄρθρινά, τρίτην, ἔκτην, ἐνάτην, λυχνικά, πρωθύπνια, μεσονύκτια* (edd. Semin. Philol. Bon. Sodales p. 54). Ср. и Theodori *encom.* in s. Theodosium οὕτω μὲν οὖν ἐν ταύταις ὁ ἱερός ψαλμοφῶδιος ἐπιτελεῖται κανὼν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας (ed. Usener p. 45). О симболичком значењу ових *horae canonicae* ср. св. Атанасија Вел. спис *De virginitate* capp. 12, 16-17, 20 (ed. H. Koch, *Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums in der alten Kirche*. Tübingen 1933, стр. 545).

зимо први спомен код западног црквеног писца Касијана у делу из *Inst. coen. IV 12*,⁵ где описује како се пред почетак скупова ударало билом на главна манастирска врата и на поједине ћелије (*Inter considerentes intra cubilia sua et operi ac meditationi studium pariter impendentes, cum sonitum pulsantis ostium ac universorum cellas percutientis audierint: ad orationem eos scilicet seu ad opus aliquod invitantis, certatim e cubilibus suis unusquisque prorumpit*). Ср. и оп. cit. II 17 Migne, Patr. lat. 49, 108–110 и нарочито III 2 Migne, Patr. lat. 49, 115 (*Apud illos [sc. Aegyptios] etenim hac officia, quae Domino solve per distinctiones horarum et temporis intervalla cum admonitione compulsoris adigimur*).

У Палестини, где су се у непосредној околини Јерусалима концем IV и почетком V века налазиле у извесним растојањима појединачне, изоловане ћелије монаха, позивани су монаси на богослужења ударањем чекића на врата свих монашких ћелија (*Palladii Hist. Laus. c. 43: Πληρώσας [sc. Ἀδόλιος] οὖν τὸν συνήθη καιρὸν τῷ ἐξυλνιστικῷ σφυρίῳ τὰς πάντων ἔκρουε κέλλας, συνάγων αὐτοὺς εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους*).⁶ Паладије не наводи да ли је чекић био сачињен од метала или дрвета. Св. Василије Вел. *reg. brev. 43 Migne Patr. gr. 31, 1109*, говори о односу монаха према *εἰς προσευχὴν ἐξυλνίζοντι*, *reg. brev. 44* нормира казне за монахе, који се не одазову позиву *ἐξυλνίζων-а*.

Међутим, у Палестини су ускоро прешли на нешто други начин давања знака за почетак богослужења, који је аналоган начину у данашњим грчким и нашим манастирима. Као инструмент служи сада тзв. клепало, једна од 2 метра дугачка, око 1/3 метра широка и 4-5 цм дебела, од тврдог дрвета сачињена даска, која виси, причвршћена на оба краја за уже, у спољашњем нартексу манастирског храма или у манастирском ходнику у непосредној близини улаза у храм. О ову даску удара се пред почетак богослужења дрвеним чекићем. Даска и чекић су саставни делови клепала. Поред дрвеног клепала, постојало је, може бити, и гвоздено клепало, које се у неким нашим манастирима и данас још употребљује поред дрвеног. Клепало је свакако морало бити доста уздигнуто, тако да се могло далеко чути. Ово се може закључити из места у *Theodori encomion in s. Theodosium* (ed. Usener p. 86): *Теодосије κρούειν τὸ ξύλον. ἐκέλευε τῷ τὴν πνευματικὴν ταύτην ἐπιτετραμμένῳ λειτουργίᾳ τοῦ δὲ τάχιον γεναμένου ἐκπλήττεται μὲν ἐπὶ τῇ τῆς ὥρας ἁωρία ἢ ὑπ' αὐτὸν θεόπνευστος ποιμνῆ) и из *Cyrrill Skythop. vita s. Cyriaci* (AA. SS. Sept. t. VIII p. 151: *οὐκ ἐπλήρουν κρούων εἰς τὸ ξύλον τοῦ κρούσματος τῆς λαύρας τῆς νυκτερινῆς ψαλμωδίας μέχρις οὗ ἐστιχολόγουν ὅλον τὸν ἄμωμον*, тј. толико је дуго ударао у клепало док није изговорио 118 псалма).*

Клепало је играло значајну улогу у унутрашњем манастирском животу. Није ни најмање чудновато што је клепало, с обзиром на свој

⁵ Migne, Patr. lat. t. 49.

⁶ Ed. Lucot p. 296.

значај, давало повода за стихотворења и алегоричка тумачења. Од песама ове врсте, најлепша је песма св. Теодора Студита εἰς ἀφυλνιστάς.⁷ Према опису у овој песми, св. Теодор Студит имао је пред очима поступак који је био комбинован из поступка описаног код Паладија и данас уобичајеног, код Касијана већ приказаног поступка: најпре се даје клепалом знак за све монахе, а после овог знака ἀφυλνιστάι одлазе до сваке ћелије и сваког скровитог кутка, да посебно сазову на молитву и оне монахе који можда нису чули заједнички позив. Вероватно се једноставни поступак клепала није показао као ефикасан у ман. Студиону, који је био врло великих димензија и обухватао већи број удаљених ћелија и радионица, где се није могао чути звук клепала. Овај комбиновани систем био је изнимак и примењиван је само у манастирима који су по комплексу зграда и обиму привредног рада били слични манастиру Студиону. Једноставни поступак био је у X веку у пракси у ман. св. Павла на брду Латросу, као што показује једно место у *vita s. Pauli iunioris* (ed. Delehaye, Anal. Boll. 11 [1898] 98: *προσάττει δὲ πρὸ τῆς ὥρας τὸ τῶν μοναχῶν ἀθροίσμιον κρουσθῆναι ξύλον.*

Клепало је поникло из стварних потреба унутрашњег манастирског живота и његов постанак стоји несумњиво у тесној вези са развитком богослужбеног поретка у манастирима. Клепало је имало и има сврху да позива монахе на богослужбене и молитвене скупове. Ова сврха јасно је и одређено изражена у *Theodori encomion in s. Theodosium* (ed. Usener p. 86/7: *κρούειν τὸ ξύλον ἐκέλευε τῷ τὴν πνευματικὴν ταύτην ἐπιτετραμμένῳ λειτουργίαν τοῦ δὲ τάχιον γεναμένου ἐκπλήττεται μὲν ἐπὶ τῆ τῆς ὥρας ἁωρία ἢ ὑπ' αὐτὸν θεόπευστος ποιμνῆ, ἐν τῆ τοῦ θεοῦ δὲ ὁμῶς συναθροίζεται ἐκκλησία καὶ τὰς Θεῷ πρεπούσας πνευματικῶς χορεύει δοξολογίας*) и у *vita s. Pauli iunioris* (ed. Delehaye Anal. Boll. 11 p. 28: *μέχρις οὗτο καὶ τὸ ξύλον σημαίνει τὴν τῶν μοναχῶν ἀθροισιν.* Према сврси добио је и инструмент одговарајуће атрибуте: *ἐξυλνιαστικόν* уз *σφύριον* код Паладија и *ἀθροίσμιον* уз *ξύλον* у *vita s. Pauli iunioris*. Из сачуваних података не види се, да ли су ударања клепала била диференцирана према врсти богослужења, на које је позивано, и да ли се у клепало ударало и за време трајања богослужења приликом важнијих богослужбених момената.

Клепање није вршио, како то мисли Usener,⁸ канонарх, него нарочити монах дотичног манастира, коме је била поверена ова специјална функција, као што се може јасно видети из *Theodori encomion in s. Theodosium* (ed. Usener p. 86: *св. Теодосије κρούειν τὸ ξύλον ἐκέλευε τῷ τὴν πνευματικὴν ταύτην ἐπιτετραμμένῳ λειτουργίαν*) и из епиграма св. Теодора Студита, који је упућен нарочитим манастирским функционарима ἀφυλνιστάι. Извори не садрже никакве вести о томе да је монах, који

⁷ Migne, P. gr. 89, 1785., Ср. А. П. Доброклонскій, Преп. Θεοδoρῷ, исповѣдникъ и игуменъ студійскій. Одесса 1913, стр. 556.

⁸ H. Usener, Der hl. Theodosios. Leipzig 1890 стр. 154.

је имао функцију клепања, пре почетка клепања тражио за овај акт дозволу и благослов било од манастирског настојатеља било од канонарха.⁹ Напротив, из два места,¹⁰ која изрично говоре о том да је настојатељ манастира дао налог за клепање на молитвени састанак изван типиком одређеног круга богослужења, може се закључити да је за ову дужност одређени монах из своје иницијативе и по дужности, без икаква претходног налога отпочињао редовна клепања у часове прописане манастирским уставом.

Гледе терминологије, ваља истаћи да је најстарији познати грчки назив за горњи инструмент σφόριον (Palladii Hist. Laus.), што значи чекић. Међутим, овај назив није могао да се одржи него је убрзо био, свакако у вези са променом поступка, потиснут од термина ξύλον, који је био опште примењен (ср. Theodori encomion in s. Theodosium, Cyrilli Skythor. vita s. Cyriaci, епиграм св. Теодора Студита и vita s. Pauli iunioris). Термин је неки пут ближе опредељен: τὸ ξύλον τοῦ κρούσματος (Cyrilli Skythor vita s. Cyriaci) и ἀθροίσμιον ξύλον (vita s. Pauli iunioris). За радњу клепања имамо изразе: κρούειν без објекта и с објектом (κρούειν τῷ ἐξυπνιαστικῷ σφοριῶ, κρούειν τὸ ξύλον, κρούειν εἰς τὸ ξύλον τοῦ κρούσματος, τὸ τῶν μοναχῶν ἀθροίσμιον κρούειν ξύλον, κρούσμα ποιῆσαι и σάλπιζειν τὸ ξύλον).

Клепању, које има богослужбено-технички карактер и значај, придаје се први пут симболичко значење у Theodori encomion in s. Theodosium (ed Usener p. 87: οὕτως εἰς τὸν τῶν ἀοράτων πόλεμον τοὺς τοῦ χριστοῦ στρατιώτας ἢ ἱερά τοῦ ξύλου προσκαλεῖται ἦχη). Према Krumbacher-у,¹¹ у грчким теолошким рукописима често се налазе алегоријска тумачења клепања. У овим се рукописима клепало упоређује са σάλπιξ τῆς δευτέρας παρουσαζ; клепало (σήμαντρον) αἰνίττεται τὰς ἀγγέλων σάλπιγγας, којима ἔα ἀγγέλοι ἐξυπνίσει πάντα τὰ ἔθνη и сήμαντρον αἰνίττεται τὰς τῶν ἀγγέλων σάλπιγγας καὶ διεγείρει τοὺς ἀγωνιστὰς πρὸς πόλεμον τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν.

⁹ У делокруг канонарха (κανονάρχης) спадало је старање о тачном одржавању богослужења и о уредном долажењу монаха на иста. Ср. Usener, op. cit. стр. 154.

¹⁰ Theodori encomion in s. Theodosium ed. Usener p. 86 и vita s. Pauli iunioris ed. Delehaye, Anal. Boll. 11 p. 98.

¹¹ Studien zu den Legenden des hl. Theodosios. Sitz. – Ber. der philol. und phil. der K. bayr Cl. r. Akad. der Wiss. 1892 p. 359/60.